

A Nyelvhasználat a térképeken (Erdély, 19. és 20. század) e második fejezete még térkép- és forrástörténetnek is felfogható, kritikái erős segítséget nyújtanak a hasonló kutatásokhoz. A forrásokban szűkebb időszakokban a teljességre törekvés jellemzi az anyagot, a bőségekben pedig a szerző a szakmai tudás teljes biztonságával választja ki a legfontosabbakat és a legjellemzőbbeket. Minden megállapítását példákkal igazolja, de nem hagyja, hogy a konkrét névanyag elhatalmasodjon az elemzésen.

4. BARTOS-ELEKES ZSOMBOR a könyvében számos olyan témát tárgyal, melyek egyenként is monográfia tárgyát képezhetnék. Fegyelmezett, lényegre törő tárgyalási módjával elénk tárja a témakör anyagának nagyságát, de a részletekben nem elveszve mutatja be az ellentmondásosan gazdag erdélyi helynévanyag kialakulását. Határozott véleménynyilvánítása sosem fordul elítélő, pláne egyoldalúan elítélő hangnembe. Világos stílusa a nem szakmabeli érdeklődők számára is élvezetes olvasmánnyá teszi a könyvet.

MIKESY GÁBOR
Földmérési és Távérzékelési Intézet
Térinformatikai Osztály

Onomastica Uralica 8. Patrociny Settlement Names in Europe

Szerkesztő: VALÉRIA TÓTH. Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen–Helsinki, 2011. 249 lap

1. TÓTH VALÉRIA történeti onomasztikai kutatásainak egyik kiemelt területe a patrocíniumi eredetű településnevek keletkezése és változásai, illetve e helynévtípus névrendszertörténete. A vizsgálatainak eredményeiről hírt adó számos publikációjának sorából, az összefoglaló munkák közül (csupán jelzéseként) az alábbiakat említjük: A templomcím-ből alkotott településnevek keletkezési körülményeiről (TÓTH 2007, vö. TÓTH 2008: 219–232); Patrocíniumi településnevek Európában (TÓTH 2012). Ez utóbb említett munka egyben összegzése is egy nagyszabású, európai léptékű kutatási programnak. TÓTH VALÉRIA ugyanis 2010-ben egy nagyszabású kutatási tervvel fordult számos európai névkutatóhoz (vö. TÓTH 2012: 292). A tervezett kutatás európai összefüggésben kívánt képet adni a patrocíniumi helynevek keletkezéséről, a névtípus jellemzőiről és történetéről. A kutatási terv pozitív fogadtatásra talált, melynek eredményeként Európa különböző névtani műhelyeiben tizenegy tanulmány született. E tanulmányokat foglalja magában az alább ismertetendő tanulmánykötet.

2. A kutatási terv megfogalmazásáról, megvalósításáról és angol nyelvű tanulmánykötetben történt publikálásáról csak elismeréssel szólhatunk. Ezúttal csupán a kutatás legjelentősebb aspektusaira emlékeztetünk.

A névtan (Európa bármely nemzetének névtana) természeténél fogva jellemzően nemzeti keretek között folyó kutatás. Ezen mit sem változtat az a tény, hogy számos kutató kilép saját nemzeti keretéből, és egy másik nemzet történeti vagy szinkrón névkutatásába kapcsolódik be. A TÓTH VALÉRIA által kezdeményezett kutatás a következők miatt

kivételes: 1. Felhívja a figyelmet arra, hogy a történeti névtannak vannak a nemzeti névtörténeten túlmutató, alapvető és meghatározó európai kapcsolatai (vö. még: KRISTÓ 1996: 115). 2. A nemzeti névtörténet jelenségei számos esetben azonos európai mintát követnek, vagy annak erős homogenitást mutató változatai. 3. A névtan alapvetően nemzeti meghatározottsága kijelöli a nemzeteken átívelő kutatás módszertanát: nem valamilyen körvonalazható „összeurópai” vizsgálat, hanem az azonos szempontrendszer szerinti nemzeti kutatások összevető vizsgálata hozhat igazán gyümölcsöző eredményt.

Az azonos szempontrendszert TÓTH VALÉRIA a következő kérdések mentén jelölte ki a közös kutatásban részt vevő szakemberek számára (l. TÓTH 2012: 293): 1. Milyen hatása lehetett az egyházi szervezetnek a névtípus keletkezésére és elterjedésére? 2. Hogyan és mikortól váltják fel a latin nyelvű okleveles említéseket a vulgáris nyelvi adatok? 3. Milyen kronológiai jellemzői vannak a névtípusnak az egyes nyelvterületeken? 4. Bemutathatók-e nyelvföldrajzi tekintetben különbségek, felderíthető-e a névtípus terjedési folyamata és iránya? 5. Milyen nyelvi, strukturális jellemzői vannak az egyes területeken a patrocíniumi településneveknek? 6. Milyen változási folyamatok érintették őket?

A kötet, illetve az általa képviselt kutatás tehát hiánypótló, de talán az sem túlzás, ha ezen túlmenően tudománytörténeti jelentőségűnek ítéljük.

3. A kötetben az alábbi nyelvterületekről érkezett tanulmányok kaptak helyet. Két tanulmány született a francia nyelvterületről, PIERRE-HENRY BILLY (7–28), illetve a GÉRARD TAVERDET és STÉPHANE GENDRON szerzőpáros tollából (29–54). Egy-egy tanulmány vizsgálja a spanyol: MOISÉS SELFA SASTRE (69–87), a katalán: JOAN TORT-DONADA (55–68), valamint az olasz helyneveket: CARLA MARCATO (89–104). Három tanulmány szól a német helynevekről: KARLHEINZ HENGST (105–116), KIRSTIN CASEMIR (117–144), illetve SABINA BUCHNER (145–173). A kutatás irányítója, TÓTH VALÉRIA a középkori Kárpát-medence területének vonatkozó helyneveit mutatja be. Egy-egy tanulmány született még a középkori cseh és szlovák: PAVEL ŠTĚPÁN (207–225), illetőleg a lengyel patrocíniumi helynevekről: BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH (227–245). (A kötet végén rövid szakmai tájékoztatást kapunk magukról a szerzőkről is: 247–249.)

4. Az igen rövid idő (bő egy év) alatt elvégzett nemzetközi kutatás erényei mellett a tanulmánykötetben annak korlátait is érzékeljük. (Megjegyezzük: amit az alábbiakban hiányként vagy módosítandó szemléletként észrevételezünk, nem feltétlenül kérhető számon a kutatás egészén, különösen nem a kutatás vezetőjén, inkább azt jelezzük, hogy a további vizsgálatoknak az eddigieket mivel lenne célszerű kiegészíteniük, esetleg módosítaniuk.)

Azon túlmenően, hogy a szerzők részben heterogén módon fogalmazzák meg a kutatás irányítója által feltett kérdésre adott válaszaikat és mutatják be saját vizsgálati eredményeiket, az elsődlegesen említendő szempont a területi egyenetlenség. (Ez abban az esetben nem kifogásolható, ha a kötetre mint egy átfogó kutatás kezdetére tekintünk.) Ez három területen ragadható meg: 1. Nyugat-Európa – Európa más részeihez képest – túlreprezentált (hiányzik ugyanakkor pl. a mai Nagy-Britannia [vö. BILLY, 13–14; TÓTH 2012: 297], Írország vagy éppen Ausztria területe [vö. BUCHNER, 150; TÓTH 2012: 296]). 2. Az európai összképből teljesen hiányzik Észak-Európa (igaz, itt kevésbé van jelen a névtípus, de azért jelen van), ám ennél is erősebben érezhető Kelet-Európa és a Balkán hiánya. 3. Egyes területek alkalmasint vitatható átfedésben állnak egymással. (Ez utóbbi szempont nem az azonos nyelvterületről érkezett, egymást kiegészítő írásokra vonatkozik.)

Mindezek az egyenetlenségek természetesen több okra is visszavezethetők. Egyfelől nem minden (a felkérésre igent mondó) szerző tanulmánya készült el (vö. TÓTH 2012: 292, 296). Másfelől azonban maga a kutatás eredetileg sem irányult az európai „körkép” egészének felderítésére. Ezzel kapcsolatban idézzük a kutatás vezetője által (másutt) megfogalmazott szempontot: „Tekintve, hogy e névtípus Európának csak bizonyos részein gyakori (elsősorban olasz, francia, spanyol, német, magyar nyelvterületen), a résztvevőket ehhez igazodva kértem fel” (TÓTH 2012: 292). E kitételhez két megjegyzést fűzünk. 1. Kelet-Európa, illetve a Balkán (különösen is Görögország) esetében nem állíthatjuk, hogy a hagiotoponimák a vizsgált területekhez képest kisebb jelentőséggel bírnának. Ráadásul e területek kutatása számos, a nyugat-európai névadástól és névrendszertől eltérő, a névtudomány számára nem elhanyagolható további szempontot kínálhat (l. pl. az orosz tiszteleti helynevek). 2. Igaz ugyan, hogy Észak-Európa területein e névadási típus kevésbé jellemző, de jelen van, így egy teljesebb európai összkép megrajzolásához nem hagyható figyelmen kívül. Mindezek a jelzett „hiányosságok” természetesen elsősorban a további kutatásokra hivatottak ösztönözni.

Az utóbbi megjegyzéshez engedtessek meg egy személyes gondolatot fűznöm. 2013 őszén e kiadványt magammal vittem egy észtországi, PhD-hallgatók részvételével rendezett finnugor nyelvészkonferenciára. Hallgatók és oktatók örömmel vették kézbe, majd csalódással tették le, mivel nem értették, miért nem tartalmaz – az *Onomastica Uralica* sorozat köteteként – más finnugor, mindenekelőtt észt nyelvterületről származó vizsgálatokat is. (E megjegyzés egyben a lehetséges vizsgálatok relevanciájának indikátora.) Ez a tapasztalat két szempontból gondolkodtatta el e sorok íróját: 1. Talán szerencsésebb lett volna nem az *Onomastica Uralica* sorozat köteteként megjelentetni e fontos tanulmánykötetet. 2. Egy, az észtországi patrocíniumi eredetű helynevek iránt érdeklődő rögtönzött kérdéssor rámutatott: e területen is fontos lenne a megkezdett európai kutatások folytatása.

A területi átfedésekről szólva nehezen értelmezhető a spanyol és a katalán nyelvterületről származó tanulmányok egymáshoz való viszonya. Amennyiben indokolt (úgy véljük, indokolt) a katalán nyelvterület(ek) sajátosságainak bemutatása, akkor viszont nem problémamentes SASTRE tanulmányának nyelvi anyaga, aki a vonatkozó területek névanyagát a spanyol nyelvi anyag részeként kezeli.

Nehezen tudunk továbbá azonosulni a középkori Magyar Királyság mint történelmi-politikai egység (állam) következetes földrajzi meghatározásával, ’Kárpát-medence’-ként történő említésével. Úgy véljük ugyanis, hogy a középkor magyar államisága (ezzel összefüggésben például jogi írásbeliségének egy irányba mutató gyakorlata) nem kis mértékben gyakorolt hatást a dokumentálható helynévhasználatra.

Hasonló megfontolásból véljük módszertanilag elhibázottnak a középkorra vonatkozóan a „szlovák nyelvterület” kiszakítását a Magyar Királyságból (ráadásul annak – figyelmen kívül hagyva a történelmi és történeti demográfiai tényeket – a mai Szlovákiával való azonosítását), és e területnek a cseh nyelvterülettel, illetve annak helynévtörténetével való szerves összekapcsolását. A Felvidéken (annak is csupán egyes részein) ráadásul a szlovák helynévhasználat (ez esetben nem a szláv etimonú magyar helynevekről szólunk) csupán a középmagyar kortól dokumentált. Ennek fényében persze nem szorul magyarázatra a cseh szerző, PAVEL ŠTĚPÁN korábbi időkre vonatkozó megállapítása: „Szlovákiában a helyzet ettől (ti. a csehországitól) eltérő: a szlovák patrocíniumi helynevek első említésének csupán 46%-a latin, a maradék 54% magyar nyelvű” (212; saját

fordítás – Sz. R.). A kérdés csupán az (melyet nem könnyű megválaszolni: a szerző nem is teszi meg), hogy mitől ’szlovák patrocíniumi helynevek’ e vizsgált névanyag elemei.

Ez utóbbi megállapítások az objektív tudományos nézőpont számára annak a jelei, hogy egyelőre a nemzetközi névtudomány sem tud (esetenként talán nem is kíván) bizonyos korábbi beidegződésektől függetlenedni.

5. A fentebb jelzett kérdések ellenére, főként ha a tanulmányokat nem csupán önmagukban, hanem egymás mellé helyezve olvassuk, és egyfajta színopszissal tekintünk rájuk, távlatos szakmai körkép tárul fel a latin kereszténység (elsősorban középkori) államainak patrocíniumi névadására és névhasználatára vonatkozóan.

Megtudhatjuk, mely területek patrocíniumi eredetű névadásában mely szentek játszották a legjelentősebb szerepet; mindez nyilvánvalóan párhuzamba állítható az adott szent lokális (vö. pl. délnémet *Wolfgang*, lengyel *Roch* ’Rókus’) vagy általános (l. pl. *Mária*, továbbá: *Péter*, *János*, *György* stb.) tiszteletével.

Megismerhetjük egyes nyelvterületek vonatkozásában a patrocíniumi településnevek kronológiai jellemzőit. A névtípus – Nyugat-Európában – kétségkívül az újlatin területekről indult és terjedt el. A legkorábbi patrocíniumi helynevek Franciaországban egészen az 5. századig nyúlnak vissza. (Itt említjük ismét a görög vizsgálatok hiányát: e névtípus ugyanis görög területről származik, a korszakra nagyon erőteljesen jellemző görög egyházi kapcsolatok eredményeként jelent meg, elsőként éppen francia területen; vö. a korai görög szentnevekkel: TAVERDET–GENDRON, 32–35.) Itáliában a patrocíniumi helynevek a 6. század végén tűnnek fel (MARCATO, 89). A Magyar Királyság területén a 11. századból adatolhatók legkorábban e településnevek, a 13. században és a 14. század első felében pedig e névtípus ugrásszerű gyarodását figyelhetjük meg (vö. TÓTH, 186–188). Figyelemre méltók továbbá a lengyel adatok is: a legkorábbi ilyen típusú helynevek a 12–13. században bukkannak fel, majd igen későn, a 19–20. században növekszik meg jelentősen a számuk (CZOPEK-KOPCIUCH, 238–239).

Számos tanulsággal jár a névtípus elterjedésének névföldrajzi vizsgálata is. Megfigyelhető, hogy egyazon nyelvterület különböző részein különböző „sűrűségű” patrocíniumi helynevek előfordulása. Itáliában például részben az északi területeken (Piemont, Lombardia) gyakori e névtípus (feltehetően nem függetlenül a korai francia hatástól), míg Dél-Itália egykor görög nyelvű régióiban (különösen a bizánci uralom alatt) jellemzően a görög szentnévformák váltak helynevekké (MARCATO, 101–102). A középkori királyi Magyarországon a Nyugat-Dunántúl és Erdély területe jellemezhető a patrocíniumi eredetű helynévi előfordulások „gócaként” (TÓTH, 188–189). Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a lengyel nyelvterületen nyugatról keletre haladva egyre ritkább e helynévtípus (CZOPEK-KOPCIUCH, 243). E névföldrajzi sajátosságok természetesen – még számos vizsgálati lehetőséget rejtő – település-, egyház- és művelődéstörténeti hatások indikátorai.

A szerzők által kínált névanyag további kutatások adatbázisául is szolgálhat, melyek a patrocíniumi nevek szerkezeti típusaira, illetőleg változásaira is rávilágítanak. A kötet megjelenése óta efféle összegző vizsgálatokra is sor került (l. TÓTH 2012: 298–301).

6. A *Patrociny Settlement Names in Europe* című kötet az európai névtudomány viszonylatában is kivételes szakmai teljesítmény, az európai léptékű történeti helynévtan (azon belül a patrocíniumi eredetű helynevek) kutatástörténetének pedig igen fontos állomása. A tanulmányok önmagukban is jelentős kutatási eredmények közvetítői, a

tanulmánykötet többletét azonban az a tudományos „konstelláció” adja, amely lehetővé teszi egyfelől az általánosítható, másfelől a különbségeket is láttató megállapítások megfogalmazását. Igen kívánatos lenne, hogy e kutatás folytatódjék, mind horizontálisan: újabb (még hiányzó) területeknek a vizsgálatba történő bevonásával, mind vertikálisan: a már bemutatott területek további kutatásának szorgalmazásával, illetőleg újabb összefüggések feltárásával.

Hivatkozott irodalom

- KRISTÓ GYULA 1996. Oponensi vélemény Mező András: Magyarország patrocíniumi helynevei [11–15. század] című doktori értekezéséről. *Névtani Értesítő* 18: 112–117.
- TÓTH VALÉRIA 2007. A templomcíműből alkotott településnevek keletkezési körülményeiről. *Magyar Nyelv* 103: 408–419.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományja*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2012. Patrocíniumi településnevek Európában. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

The Great Toponymic Divide. Reflections on the definition and usage of endonyms and exonyms [A helyneveket érintő nagy felosztás. Gondolatok az endonima és exonima használata és definíciója kapcsán]

Szerkesztő: PAUL WOODMAN. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa, 2012.
302 lap

Az egyesült királysági PAUL WOODMAN által szerkesztett többszerzős tanulmánykötet célja a földrajzi nevek egységesítése kapcsán felmerülő egyes kérdések tisztázása, különösen az *endonima* és *exonima* terminusok definíciójának pontosítása. A kötet négy nagyobb fejezetbe szerkesztve tartalmazza a különböző országokból származó szakemberek esettanulmányait, amelyek egyes helynevek endonimaként, illetve exonimaként való megítélésének problémás eseteire kívánnak rávilágítani (9–123), továbbá az exonimák funkcionalitásának elemzésével (125–210), a kisebbségi használatú földrajzi nevekkel (211–270), illetve az endonima-exonima felosztás történeti vetületével foglalkoznak (271–302). A kötetben található tanulmányok nagy részében a kiindulópontot az jelenti, hogy a használatban lévő különböző endonima- és exonimadefiníciók (melyek közül leggyakrabban az UNGEGN 2007-es meghatározását idézik a szerzők) egyes konkrét esetekben nem érvényesek, illetve nem egyértelműen alkalmazhatók.

A bevezetőben (5–6) a szerkesztő kiemeli, hogy a földrajzi nevek nemcsak a nyelvészet vagy a földrajz tárgykörébe tartoznak, hanem fontosak a társadalom, a közösség vagy az